

POLITICKÉ VEDY / POLITICAL SCIENCES

Journal for Political Sciences, Modern History, International Relations, security studies / Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá

URL of the journal / URL časopisu: <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk>

Author(s) / Autor(i): Zdeněk Veselý
Article / Článok: Paměti diplomatů komunistického Československa. (Příspěvek k významu pamětí ve výzkumu mezinárodních vztahů, zahraniční politiky a diplomacie)
Publisher / Vydavateľ: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov – UMB Banská Bystrica / Faculty of Political Sciences and International Relations – UMB Banská Bystrica
DOI: <http://doi.org/10.24040/politickevedy.2019.22.3.142-163>

Recommended form for quotation of the article / Odporúčaná forma citácie článku:

VESELÝ, Z. 2019. Paměti diplomatů komunistického Československa. (Příspěvek k významu pamětí ve výzkumu mezinárodních vztahů, zahraniční politiky a diplomacie). In *Politické vedy*. [online]. Vol. 22, No. 3, 2019. ISSN 1335 –2741, pp. 142-163. Available at: <http://doi.org/10.24040/politickevedy.2019.22.3.142-163>

By submitting their contribution the author(s) agreed with the publication of the article on the online page of the journal. The publisher was given the author's / authors' permission to publish and distribute the contribution both in printed and online form. Regarding the interest to publish the article or its part in online or printed form, please contact the editorial board of the journal: politicke.vedy@umb.sk.

Poskytnutím svojho príspevku autor(i) súhlasil(i) so zverejnením článku na internetovej stránke časopisu Politické vedy. Vydavateľ získal súhlas autora / autorov s publikovaním a distribúciou príspevku v tlačenej i online verzii. V prípade záujmu publikovať článok alebo jeho časť v online i tlačenej podobe, kontaktujte redakčnú radu časopisu: politicke.vedy@umb.sk.

PAMĚTI DIPLOMATŮ KOMUNISTICKÉHO ČESKOSLOVENSKA. (PŘÍSPĚVEK K VÝZNAMU PAMĚTÍ VE VÝZKUMU MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ, ZAHRANIČNÍ POLITIKY A DIPLOMACIE)

MEMOIRS OF CZECHOSLOVAK COMMUNIST DIPLOMATS. (CONTRIBUTION TO IMPORTANCE OF MEMOIRS IN THE RESEARCH OF INTERNATIONAL RELATIONS, FOREIGN POLICY AND DIPLOMACY)

Zdeněk Veselý*

ABSTRACT

Memoirs of politicians and diplomats present very interesting, but rather default field of the research of international relations. In the following paper the author examines with using of method of analysis and comparison the possible concepts of the activities of the selected Czechoslovak diplomats serving to the totalitarian state as a satellite of the Soviet bloc during the Cold War. The authors of the memoirs of the Czechoslovak Communist diplomats were divided by author into two groups with following results of research: The first group includes the politicians and diplomats who were active during the Prague Spring. At the same time, also those who approached (and actively endeavoured to) the Czechoslovak foreign policy and diplomacy as an ally of the Soviet Union but not as its satellite and that is complied with the needs and interests of the Czechoslovak state). To the second group belong the diplomats from the period after the suppression of the Prague Spring, i.e. from the period of normalisation. Unlikely to the first group, these diplomats strived for an absolute subordination to the foreign policy of the Soviet Union as the crucial guarantor of the Czechoslovak interests.

Key words: memoirs, international relations, diplomacy, foreign policy, Cold War, détente, Communist Czechoslovakia, Prague Spring, Warsaw Pact

* Prof. PhDr. Zdeněk Veselý, CSc. působí jako profesor v Středisku mezinárodních studií Jana Masaryka, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze, nám. W. Churchilla 1938/4, 130 67 Praha 3 – Žižkov, Česká republika, e-mail: zdenek.vesely@gmail.com.

DOI: <http://doi.org/10.24040/politickevedy.2019.22.3.142-163>

Úvod

Výzkum mezinárodních vztahů, zahraniční politiky a diplomacie má podobně jako celá řada dalších oborů sociálních a humanitních věd zejména v současnosti k dispozici nepřeborné množství různě klasifikovaných zdrojů. Mezi ně bezesporu s omezeními z hlediska jejich validity, o nichž bude zmínka níže, a zejména z historického úhlu pohledu se řadí paměti účastníků a protagonistů významných událostí a procesů mezinárodních vztahů v jejich nejrůznějších oblastech a úrovních. Paměti jsou (spolu s autobiografiemi)¹ odborníky klasifikovány jako druh písemných literárních pramenů, které, jak uvádí jedna z nejnovějších propedeutických příruček ke studiu historie, „*jsou prameny subjektivní, proto mají blízko k pramenům osobní povahy, formou zpracování však náleží k pramenům vyprávěcím.*“ (Dvořák a kol., 2014, s. 60) Jak však již před lety připomínal v této souvislosti jeden z předních českých historiků **Robert Kvaček** ohledně veřejných činitelů, jimiž diplomaté bezesporu jsou, i jejich paměti „*bývají téměř vždy obhajobou vlastní aktivity, vlastních rozhodnutí, kroků a činů, i když je realizována obhajobou nepřímou.*“ (Hroch a kol., 1982, s. 158) A proto je třeba k tomuto druhu pramenů také přistupovat obezřetně a kriticky.

I v oblasti mezinárodních vztahů, zahraniční politiky a diplomacie se jedná o značně rozšířený a využívaný druh zdrojů výzkumu. Uvedme v této souvislosti alespoň ilustrativně paměti kardinála **de Retz**, **Philippa de Commynes** či **Henryho Kissingera**. (Retz, 1973; Commynes, 1972; Kissinger, 2002, 2004, 2006) Z domácího prostředí se z období vzniku a existence první republiky jedná o paměti **Edvarda Beneše**, **Huberta Masaříka**, **Vojtěcha Mastného** či **Jaromíra Kopeckého** (Beneš, 1935, Masařík, 2002; Mastný, 1997, Kopecký, 2004) a pro období po roce 1989 vedle pamětí analyzovaných níže o paměti **Jiřího Dienstbiera** či **Jaroslava Šedivého**. (Dienstbier, 1999; Šedivý, 1997, 2008, 2009, 2012)

¹ Rozdíl mezi pamětmi a autobiografií spočívá především ve formě a stylu zpracování. Autobiografie jako zpracování vlastního autorova životopisu zahrnuje všechna období jeho života. Autor by zde měl přistupovat k psaní objektivněji, nevyhýbat se ani problematickým a nepřijemným tématům. Paměti naproti tomu jsou co do tematického výběru a hodnocení volnější. Nemusí zahrnovat všechna období autorova života. Je více méně na autorovi samém, jaká témata si vybírá, kterým se naopak vyhýbá. Subjektivní přístup se týká i hodnocení sdělovaných skutečností. Podobným typem pramene jsou též deníky, ale ty jako více méně kusé záznamy postrádají uceleného literárního zpracování a nebývají určeny také k publikování. Mohou však být podkladem ke zpracování pamětí.

V této studii bude však pozornost zaměřena na analýzu paměti diplomatů, kteří byli v aktivní službě v období komunistického Československa a zejména za normalizační éry po roce 1968 a kteří svědectví o své činnosti vydali v publikované podobě. Volba této kategorie diplomatů a tohoto období souvisí s postulací výzkumné otázky, jejíž alespoň dílčí a částečné zodpovězení je cílem této statě: jak pojímali diplomacii, její smysl, poslání a možnosti diplomaté ve službách nedemokratického státu, kterým komunistické Československo bylo po čtyři desetiletí od konce 40. do konce 80. let 20. století. A ve spojitosti s tím i státu, který byl v mezinárodním systému v postavení satelita vůči velmoci v podobě Sovětského svazu, nemohoucího dělat svou vlastní zahraniční politiku.

Stat' je zpracována jako případová studie s využitím historické analýzy a komparace. Vlastní obsah statě je strukturován celkem do tří částí. Nejdříve je stručně charakterizováno pojmání, orientace a řízení zahraniční politiky a diplomacie v období komunistického Československa v období let 1948 - 1989. Následně jsou stručně prezentováni autoři zkoumaných pamětí ve světle jejich působení v diplomacii. Hlavní, třetí část se zabývá rozbořem problematiky vztahující se k výše uvedené výzkumné otázce. Závěr pak má shrnující povahu s nastíněním úkolů, možností a témat dalšího výzkumu.

1 K povaze zahraniční politiky a diplomacie komunistického Československa (1948 - 1989)

Nastolení mocenského monopolu komunistické strany v Československu v únoru 1948 z hlediska mezinárodního postavení znamenalo dovršení přeměny tohoto státu ze spojence v sovětského satelita. To se samozřejmě promítlo i do pojmání, orientace a řízení československé zahraniční politiky.²

Pojmání a úkoly zahraniční politiky byly založeny na tzv. třídím přístupu k mezinárodním vztahům. Podle tohoto hlavního kánonu marxisticko-leninské doktríny vyhlášené komunistickým hnutím za jediné vědecké učení o společnosti byl určujícím rysem vývoje tehdejšího světa a tedy i mezinárodních vztahů nesmiřitelný boj mezi dvěma protikladnými společenskými systémy, jejich ideologiemi a státními a mezinárodními strukturami. První systém představoval s třídou vykořisťovatelů kapitalismus, který byl považován sice za upadající a „zahnívající“, ale stále agresivní a ve svém stadiu imperialismu

² Detailně a konkrétně k československé zahraniční politice a diplomacii tohoto období viz příslušnou partii nedávno vydané autorovy publikace. (Veselý, 2018b)

představující hlavního viníka všech válek a ohrožení světového míru. Alternativou měl být socialismus, který měl být ve svém následném vyšším stupni komunismu perspektivou celého světa. Jeho hlavní sociální oporou byla v celosvětovém měřítku dělnická třída. Vítězství této historicky „neodvratné“ alternativy mělo vést vedle odstranění vykořisťování a bídy také k nastolení nového typu mezinárodních vztahů bez válek a konfliktů.³

Za hlavní sílu zápasu v boji za porážku kapitalismu, nastolení socialismu a mírového uspořádání mezinárodních vztahů byl považován Sovětský svaz sdružující kolem sebe další komunistické země a představující i hlavní pilíř celosvětového komunistického hnutí. Za spojence v mezinárodním prostředí pak bylo považováno národněosvobozenecké hnutí v rozvojovém světě a země osvobozené z koloniální nadvlády.

Vztahy mezi komunistickými zeměmi a zejména vztahy jednotlivých zemí v rámci sovětského bloku, institucionalizovaného v podobě Varšavské smlouvy a Rady vzájemné hospodářské pomoci, byly na základě tzv. socialistického internacionalismu proklamované jako vztahy bratrské spolupráce, nezištné pomoci a solidarity. V praxi se však jednalo o uplatňování paternalistického a hegemonistického přístupu Sovětského svazu k ostatním komunistickým zemím, včetně toho, že byly potlačovány jakékoli problémy a rozpory mezi nimi samotnými.

Vnější a určujícím limitem pro československou zahraniční politiku byl aktuální kurz sovětské zahraniční politiky, který Komunistická strana Československa (dále KSČ) vydávala za bytostně odpovídající československým zájmům a stanoviskům. Proto vedení KSČ sovětské zahraniční politice vždy vyjadřovalo podporu a kopírovalo její přístupy k jednotlivým zemím či mezinárodním problémům, jak o tom v této oblasti svědčí i formální struktura a obsah zpráv a referátů na stranických zasedáních a sjezdech.⁴

Z toho se odvíjela i orientace a priority zahraniční politiky komunistického Československa, promítající se i do oblasti ekonomických a dalších oblastí vztahů. Hlavní prioritou, jak bylo uvedeno výše, byl rozvoj vztahů se Sovětským

³ Srov. definici mezinárodních vztahů a zahraniční politiky v dobovém slovníku mezinárodního práva a politiky. (Regner, Potočný, Urban, 1988, s. 191, 406)

⁴ Satelitní vazbu na sovětskou zahraniční politiku dokumentuje i ta skutečnost, že noví českoslovenští diplomaté byli na svou profesní dráhu při cílené absenci domácí vzdělávací instituce s tímto zadáním připravováni na Moskevském institutu mezinárodních vztahů (MGIMO), po odborné stránce představující nesporně kvalitní instituci.

svazem a následně s dalšími členy sovětského bloku. Povaha sovětské politiky v době studené války a satelitní závislost zemí sovětského bloku na ní sebou nesla výrazné oslabení vztahů se západními zeměmi a upřednostněnou orientaci na země tzv. třetího světa. To se odráželo v bilaterálních i multilaterálních vztazích a postojích a aktivitách Československa na mezinárodním fóru.

Stejně jako v ostatních oblastech i o směřování a realizaci zahraniční politiky státu v praxi nerozhodovaly jako v demokratických zemích parlament a vláda, ale nejvyšší orgány komunistické strany. Vzhledem k nedemokratické vnitřní povaze samotné komunistické strany tak také zaměření a podoba zahraniční politiky vyplývala především z rozhodnutí úzké oligarchické skupiny nejvyšších stranických činitelů (politické byro Ústředního výboru KSČ, později předsednictvo ÚV KSČ). Nejvyššímu orgánu strany, kterým byl – ovšem jen formálně - sjezd, se tak rozhodnutí vedení strany předkládala vlastně jen k vyjádření očekávaného a různými prostředky předem zajištěného souhlasu.

Vláda a ministerstvo zahraničních věcí byly degradovány na nástroje závazného provádění a realizaci pokynů příslušných tajemníků ÚV KSČ a jejich aparátu, konkrétně mezinárodního oddělení ÚV. A to s odvoláním na vedoucí úlohu strany a tudíž z toho plynoucí obligatorní plnění závěrů toho kterého zasedání ÚV či sjezdu KSČ. Podobně jako v jiných oblastech života i na úseku zahraniční politiky stranické orgány rozhodovaly na základě tzv. nomenklatury o personálním obsazení ministerstva a úřadů zahraniční služby od ministra až po velvyslance.⁵ Docházelo též k praxi, kdy do zahraniční služby na posty velvyslanců byli stranickými orgány prosazováni a umisťováni bývalí straničtí funkcionáři či jiní prominenti, kteří neměli pro práci v tomto rezortu základní profesní kvalifikaci, počínaje jazykovým vybavením. Někdy se ovšem do zahraniční služby odcházelo svým způsobem za trest a do politického vyhnanství (viz níže).

2 Autoři zkoumaných pamětí

Jak bylo uvedeno výše, předmětem zkoumání budou paměti diplomatů, kteří byli profesně aktivní v období komunistického Československa a jejichž paměti byly též zpřístupněny publikačně široké veřejnosti. A i když se vzhledem k poslednímu kritériu tím pádem jedná o málo početnou skupinu, přesto

⁵ Blíže k vývoji ministerstva zahraničních věcí a zahraniční služby v tomto období viz Dejmek, 2012, s. 143 an.

nepředstavuje monolitní entitu, ale lze ji dále diferencovat, jak plyne z níže uvedených stručných charakteristik uvedených osobností (s připojením bibliografického záznamu jejich paměti).⁶

Předně se jedná o ty, kteří v diplomacii ve spojení s politikou zaujali pozici nejvyšší, tj. funkci ministrů zahraničních věcí. Konkrétně se jedná o **Jiřího Hájka** a **Bohuslava Chňouпка**, kteří ovšem působili v diametrálně odlišných obdobích komunistického Československa.

Jiří Hájek do diplomatických služeb přešel z politiky, v níž působil jako čelný představitel levicového křídla sociální demokracie a po únoru 1948 po celé následující dvacetiletí byl členem ÚV KSČ. Pro jeho působení v diplomacii však bylo důležité to, že byl též předním československým a akademicky graduovaným odborníkem na mezinárodní vztahy. Po úspěšném rozběhu diplomatické kariéry od velvyslance až po náměstka ministra zahraničí a stálého zástupce Československa v OSN v roce 1965 na čas změnil rezort, když se stal ministrem školství. Na jaře 1968 se pak do rezortu vrátil, a to na postu nejvyšším jako ministr zahraničních věcí. Za své aktivity zejména na půdě OSN odmítající sovětskou okupaci Československa v srpnu 1968 byl zbaven jak všech funkcí, tak i odborného působení v oboru. Svě aktivity posléze vynuceně přesunul do disentu jako jeden ze zakládajících a čelných představitelů Charty 77. Hájkovy paměti byly dokončeny editory a vydány až v roce 1997, tj. čtyři roky po jeho smrti. (Hájek, 1997)

Bohuslav Chňoupek byl původní profesí novinář. Do diplomacie bez předchozího působení v rezortu se dostal po potlačení Pražského jara jako československý velvyslanec v Moskvě. Po tamním ročním působení v roce 1971 již skokově zaujal post šéfa československé diplomacie jako ministr zahraničních věcí ve vládě **Lubomíra Štrougala**. Tento úřad zastával jako jeden z nejdéle působících ministrů tohoto rezortu (17 let). Jeho působení je tak spjato na jedné straně s obdobím vnitropolitické normalizace a upevňováním satelizace Československa v rámci sovětského bloku a na straně druhé zase s obdobím *détente* v oblasti mezinárodních vztahů. Po vynuceném odchodu z funkce pak již v diplomacii nepůsobil. Mj. i vzhledem k následnému pádu komunistického režimu. (Chňoupek, 1998)

⁶ Z níže uvedených prací jsou z přímého využití vypuštěny ty, v nichž jejich autoři sice využívají své vlastní diplomatické zkušenosti, ale v zavedeném slova smyslu se o paměti nejedná, byť jejich názory i pro potřeby této statě byly využity (např. Suja, 1998). Celkově ke všem detailněji viz Dejmek, 2013.

Druhou skupinu tvoří ti, kteří jsou v rámci své profesní dráhy spjati jen s diplomacií, i když se jejich politické postoje pozitivně i negativně odrážely i v jejich diplomatické kariéře. **Dušan Spáčil**, od poloviny 50. let působil v řadových diplomatických funkcích na československých zastupitelských úřadech a pak na ministerstvu zahraničních věcí. Po návratu z funkce velvyslance v USA se v roce 1975 stal náměstkem ministra zahraničních věcí a v 80. letech pak velvyslancem v SRN. Svou kariéru po odvolání z tohoto postu pak ukončil před pádem komunistického režimu jako ředitel Ústavu mezinárodních vztahů. (Spáčil, 1995)

Jozef Nálepka, bratr legendárního kapitána a hrdiny Sovětského svazu **Jána Nálepky**, vstoupil do služeb československé diplomacie počátkem 60. let. Zaujímal zde nižší diplomatické posty v rámci ekonomické agendy se státy Rady vzájemné hospodářské pomoci. Na počátku normalizace se stal československým velvyslancem v Jugoslávii, posléze jedním z náměstků ministra zahraničních věcí a od počátku 80. let pak velvyslancem v Řecku. Od konce decennia pak již v diplomacii i vzhledem k penzionování i změně politických poměrů nepůsobil. (Nálepka, 2006)

Václav Jurnr byl ve svém diplomatickém angažmá, započatém od konce 50. let, zaměřen na ministerstvu zahraničních věcí i na zastupitelských úřadech na asijský a posléze blízkovýchodní a africký region. Během 80. let pak byl velvyslancem v Libyi a Zimbabwe. Po pádu komunistického režimu byl v rámci s tím související reorganizace z diplomatických služeb propuštěn. (Jurnr, 2008)

Poněkud odlišným působením v diplomacii oproti dvěma výše uvedeným prošel **Zdeněk Matějka**, který pracoval ve službách ministerstva zahraničních věcí od počátku 60. let. Svůj první diplomatický post po dva roky s propůjčenou vojenskou hodností vykonával jako člen československé delegace v rámci Dozorčí komise neutrálních států v Koreji. Posléze pracoval na nižších diplomatických pozicích v rámci ministerstva i československého zastupitelského úřadu ve Washingtonu. V době normalizace pak rovněž na nižších postech v rámci ministerstva či zastupitelského úřadu v Dillí. Vyšších postů dosáhl až po listopadu 1989, kdy se stal jedním z náměstků ministra zahraničních věcí **Jiřího Dienstbiera** a v této funkci též posledním generálním tajemníkem Varšavské smlouvy. Pak se jeho aktivity v rámci diplomacie samostatně soustřeďovaly na problematiku v rámci OBSE. Posléze od konce 90. let zastával funkce generálního sekretáře ministerstva a ředitele Správy českých center. Své zkušenosti a poznatky posléze uplatňoval publicisticky a na akademické půdě. (Matějka, 2007)

Nemožno v této souvislosti nezmínit i některé politiky, kteří byli na diplomatický post nakrátko a bez jakýchkoli zkušeností z tohoto rezortu odsunuti jako nepohodlní z politických důvodů. Konkrétně se jedná o **Čestmíra Císaře** a **Alexandra Dubčeka**.

Čestmír Císař byl pro své reformní názory jak na postu tajemníka ústředního výboru komunistické strany, tak i následně ministra školství, který po něm zaujal výše uvedený **J. Hájek**, těchto funkcí zbaven a poslán v roce 1966 jako velvyslanec do Rumunska. V této funkci působil po dva roky až do počátku Pražského jara v roce 1968, kterého se opět v KSC a jako předseda České národní rady stal jedním z jeho hlavních protagonistů. Proto měl být po násilném potlačení Pražského jara podobným způsobem jako předtím opět „uklizen“ do diplomacie. K realizaci však nedošlo, z politického a veřejného života byl úplně vyloučen. V období nadějí spjatých s **Gorbačovovou** perestrojkou se pak angažoval v reformně komunistické struktuře *Obroda*, ze strany domácího komunistického establishmentu však odmítané. Do diplomacie se pak vrací záhy po pádu komunistického režimu v prosinci 1989 jako zástupce Československa u Rady Evropy ve Štrasburku. (Císař, 1998, Císař, 2005)

Alexandr Dubček se po svém sesazení z funkce prvního tajemníka ÚV KSC na jaře 1969 stal nakrátko předsedou federálního parlamentu a posléze byl počátkem roku 1970 poslán jako velvyslanec do Turecka. Zakrátko se vrátil domů, ovšem jako další reformní komunisté byla tato hlavní osobnost Pražského jara normalizačním režimem též vyřazen z politického i veřejného života. **Dubčekovy** vzpomínky byly jako autobiografie z původního anglického znění, publikovaného v roce 1992 v USA, v češtině vydány až rok po jeho tragickém úmrtí. (Dubček, 1993)

V souhrnu je pro autory uvedených pamětí společné, že je publikovali až po listopadu 1989 a tak jejich obsah již primárně neurčovaly nedemokratické poměry v Československu před rokem 1989. Přesto, jak bude dále uvedeno, stanoviska k období před tímto zásadním mezníkem byla rozdílná.

3 Názory na diplomacii

Jak bylo řečeno výše, ústřední výzkumnou otázkou v této stati je, jak byla nahlížena a hodnocena možnost vykonávat diplomacii satelitního státu v souladu s možnostmi zahraniční politiky. Bylo možno v těchto podmínkách vůbec vykonávat diplomatické posláni a řemeslo plnohodnotné? To souvisí

s tím, zda diplomacii jako plnohodnotnou pojmáme z dnešního hlediska jen tehdy, je-li vázána na příslušné, konkrétně svobodné a demokratické poměry daného státu, což navozuje i pro práci diplomata možnost pracovat s volným mandátem.⁷ A zda zase na druhé straně diplomatům satelitních a vnitřně nedemokratických států (což je případ Československa ve sledovaném období) je pak přisouzena jen ona klasická původní role vykonavatelů vůle vládců vlastního státu (či v tomto případě postavení Československa vůči Sovětskému svazu i vládců jiného státu) v mantinelech imperativním.

Sledováno tedy bude, jak tuto situaci, která byla za tímto účelem stručně charakterizována v první části této studie, vnímali a argumentovali autoři uvedených pamětí. A právě ve vztahu k tomu je třeba vyjít z toho, že čtyřicetileté období komunistického Československa nepředstavuje monolitní a nediferencovaný celek, ale že tento se ještě vnitřně člení na dvě období.

To první představuje úsek od nastolení komunistického režimu v roce 1948 do mezníku, kterým je Pražské jaro v roce 1968 charakterizované akcelerující se liberalizací komunistického režimu včetně dalších možností československé zahraniční politiky, avšak v srpnu 1968 ukončené z vůle sovětského vedení násilnou vojenskou intervencí.

Toto násilné přerušování předchozího procesu pak započalo další dvacetileté období nazývané – i když poněkud nepřesně – období tzv. normalizace. V dopadu na zahraniční politiku a diplomacii to znamenalo, že jestliže po předchozím utužování komunistického režimu během 50. let docházelo během následujícího desetiletí i zde k uvolňování, po nástupu normalizace se opět možnosti pro samostatnou, či aspoň samostatnější zahraniční politiku a diplomacii opět zužovaly na minimum. Až ve druhé polovině 80. let byly naděje na opačný trend spojovány se sovětskou perestrojkou.

Proto v první řadě bude pozornost věnována nejdříve názorům těch, kteří ve spojení politiky s diplomacií patřili k protagonistům Pražského jara a samozřejmě po nástupu normalizace nemohli již působit. Druhou a svými názory diametrálně odlišnou skupinu představují diplomaté, z nichž někteří působili i v předchozím období, ale zejména v období normalizace.

Pokud jde o první skupinu, na prvním místě se jedná o **Jiřího Hájka**, který v diplomatických službách začal působit v polovině 50. let. Tedy v době, kdy záhy podle sovětské zahraniční politiky vycházející ze závěrů XX. sjezdu sovětských komunistů (1956) o možnosti mírového soužití států s různým

⁷ K tomuto a následnému mandátu viz Veselý, 2018a.

společenským zřízením začala být v tomto směru aktivní i československá zahraniční politika. I když **Hájek** vzpomíná, že v mládí ho diplomacie lákala jako lukrativní obor, posléze možností působit v diplomacii nikterak nadšen nebyl. Byl tímto oborem zklamán na základě mnichovského traumatu, nechuť v něm vyvolávaly i protokolární rituály a zejména v souvislosti s politickými čistkami a procesy počátkem 50. let diplomacii považoval za rizikové povolání: „...většina z těch, koho jsem v našich diplomatických službách znal, odcházela za podivných podmínek – odvolání bez vysvětlení, přechod na obskurní místa, zprávy o tom, že byli obžalováni a že jejich práce, donedávna vysoce ceněná, byla vlastně rafinovanou službou imperialismu... Nakonec odsouzení a poprava **Clementise**, jemuž IX. sjezd KSČ tak nadšeně tleskal, byl odsouzením právě té československé zahraniční politiky, která měla být výrazem kontinuity s předchozím vývojem, podtrhujícím rozhodně prosovětský a antiimperialistický kurz.“ (Hájek, 1997, s. 201) Svou pozici ve vztahu k diplomacii proto raději viděl ve svém bádání a výuce mezinárodních vztahů. A za zmínku jistě stojí i jeho názor na úlohu zahraniční politiky: „Z úst docela rozumných lidí jsem slyšel názor, že naše zahraniční politika nemá jiný smysl než důsledně a věrně plnit směrnice **Stalinovy**... A takové určení na kterémkoli místě v zahraničí jsem považoval za zbytečné maření času a plýtvání silami, navíc spojené s mimořádným rizikem.“ (Hájek, 1997, s. 201)

Posléze se však snažil v rámci výše uvedeného kurzu sovětské politiky v mezinárodních vztazích, svým působením v ní na rozdíl od výše uvedených názorů přece jen dát diplomacii smysluplnou náplň a pozitivní náboj. A to již od počátku svého působení jako vedoucí československé delegace na konferenci UNESCO, zejména pak za svého působení ve Velké Británii, kam nastoupil jako velvyslanec již v roce 1955. Za dobu tříletého působení v této funkci se mu zde podařilo do jisté míry obnovit vztahy i na politické rovině, k čemuž i jako bývalý sociální demokrat využil své kontakty na britské labouristy. Větší prostor pro rozvoj vztahů s dalšími zeměmi mu pak umožnilo jeho působení ve funkci náměstka ministra zahraničních věcí, majícího na starosti západoevropské a americké teritorium. Za nedílnou považoval bezpečnostní dimenzi zahraniční politiky a v tomto rámci i svou účast a aktivity jako československý zástupce ve Výboru 18 pro odzbrojení v Ženevě. Sám však byl, vzhledem k poněkud přemrštěným očekáváním, jeho činností a výsledky poněkud zklamán, když i skromné výsledky v podobě prohlášení proti válečné propagandě nakonec odmítla sovětská strana a tím i delegace ostatních komunistických zemí. **Hájek** k tomu poznamenal: „Ocitli jsme se v pozici těch, kteří zmařili i tak nepatrný

krůček k východisku z patové situace. Dostalo se nám tvrdých obvinění od odpůrců, politování od neutrálů. Příjemné to nebylo.“ (Hájek, 1997, s. 227)

Větší prostor pro svou angažovanost v zájmu Československa vzhledem k určitým příznakům uvolnění jak vnitropolitického, tak i mezinárodního Hájek spatřoval ve svém několikaletém diplomatickém působení (1962 - 1965) v New Yorku jako stálý československý delegát v OSN. Sám to zdůvodňuje následovně: „Nyní, počátkem 60. let se mi zdálo, že se situace v OSN mění, že ztrácí charakter černo-bílé bipolarity, že se tu prosazují prvky plurality, zvyšuje se pružnost fungování mechanismu organizace a vznikají možnosti užitečné práce v ní.“ (Hájek, 1997, s. 228) S obdobím jeho zdejšího angažmá je spojeno i roční členství Československa v Radě bezpečnosti v roce 1964. Hájek v této souvislosti vzpomíná na své vystoupení odsuzující pod záminkou tzv. Tonkinského incidentu zahájení amerického bombardování Severního Vietnamu: „Připadalo mi to jako příliš nestydatý projev arogance moci – a bez předběžného souhlasu z Prahy jsem tento postup napadl... Byl jsem ještě rozhodnější než **Morozov**, který tenkrát zasedal v radě místo **Zorinova** nástupce **N. T. Fedorenka**.“ (Hájek, 1997, s. 233)

Když ho pak Pražské jaro v dubnu 1968 vyneslo do funkce ministra zahraničních věcí ve vládě **Oldřicha Černíka** začal své představy na základě *Akcčního programu KSČ* z dubna 1968, který při zachování všech dosavadních spojeneckých závazků připustil možnost určité samostatnější československé zahraniční politiky, zpracovávat do koncepce činnosti svého rezortu. Avšak srpnová intervence šanci na novou podobu československé zahraniční politiky a s tím spojené možnosti diplomacie zmařila. V této souvislosti tak Hájek využil z titulu své funkce ministra možnost ještě jednou vystoupit v OSN. A to na půdě Rady bezpečnosti s protestním projevem proti intervenci a okupaci. Hájek v něm vyváženě v širším mezinárodním kontextu poukázal na to, že „vpád vojsk do Československa je porušením nejen Charty OSN, ale i Varšavské smlouvy a bilaterálních dohod a smluv jeho účastníků s Československem. Proto se proti němu stavíme – tak jako jsme odsuzovali a odsuzujeme akty násilí proti nezávislosti Vietnamu, v karibské oblasti, na Středním východě a všude jinde. Zdůraznil jsem důsledně socialistický charakter našeho obrodného procesu“ a dále připomíná: „Tónem i akcentem jsem se se podle svého mínění i úsudku jiných dostatečně distancoval od západních kritiků intervence.“ (Hájek, 1997, s. 287)

Avšak československé vedení na sovětský nátlak bylo nuceno v moskevském protokolu jeho angažmá odmítnout. Následně byl Hájek z vlády

odvolán, rezort načas převzal sám předseda vlády **Černík**. Možnost provádět samostatnější zahraniční politiku a diplomacii a rovněž **Hájkovo** působení nejen v tomto rezortu, ale vzápětí vůbec v profesi odpovídající jeho odbornosti vzaly za své. Určitou **Hájkovou** labutí písni byla svým způsobem *Deklarace zásad mezinárodního práva týkajících se přátelských vztahů a spolupráce v souladu s Chartou OSN* přijatá u příležitosti čtvrtstoletí existence OSN v říjnu 1970 na XXV. zasedání Valného shromáždění na základě návrhu, který československá delegace právě za **Hájkova** vedení vypracovala a předložila již v roce 1962.

Gorbačovovu perestrojku jako šanci na případné uvolnění situace v Československu **Hájek** zmiňuje zcela okrajově, protože své paměti uzavírá v roce 1986, kdy se jeho synovi za jeho pomoci podařilo dosáhnout vycestování na studium do zahraničí.

Vstup druhého z předních protagonistů Pražského jara do diplomacie, **Čestmíra Císaře**, také nebyl prvoplánový, ba dokonce se udál za trest podle schématu odložit na diplomatický post doma nepohodlné politiky, pro něž vzhledem k možnostem vymezeným diplomacii v komunistickém a navíc satelitním státě prostor pro aktivitu centru nepohodlnou nebude. **Císař** nastoupil svůj post velvyslance pro své i v období stále zřetelnějšího politického „tání“ přece jen radikální názory na svém stranickém a posléze i ministerském postu v roce 1966. Byl „odložen“ nikoli do nějaké odlehle africké země, ale do Rumunska. Tedy do země, která pod stranickým i státním vedením **Nicolae Ceausesca** představovala něco na způsob komunistické monarchie a která byla i členem struktur sovětského bloku (Varšavská smlouva, Rada vzájemné hospodářské pomoci). Ovšem členem možno říci značně neposlušným s odstředivými tendencemi, projevujícími se i v podobě ostentativně samostatné a v rámci bloku a zejména se sovětskou politikou náležitě nekoordinované zahraniční politiky.

I když si byl **Císař** uvedené degradace vědom, nemělo se to odrazit v náležitém plnění jeho diplomatického pověření. Jeho význam spatřuje ve snaze dosáhnout zlepšení vzájemných československo-rumunských vztahů a zejména překonat nechuť nejvyššího československého stranického a státního představitele **Antonína Novotného** ke sblížení a většímu rozvoji vzájemných vztahů.

Pokud jde o diplomacii, **Císař** ji ve svých vyjádřeních pojímá obecně jako potřebný nástroj právě k dosažení výše uvedeného. A i v aplikaci na Československo zdůrazňuje s akcentem na národní zájmy a s poukazem i na složitosti vztahů mezi komunistickými zeměmi, že „*čs. diplomacie nesmí*

zanedbávat pod jakýmikoliv záminkami národní a státní zájmy naší republiky. Jinak ztratí svůj smysl a rozplyne se v ideologických abstraktech, kterým občané nebudou rozumět a odmítnou je podporovat. V situaci, kdy není ideální svět, ani socialistická soustava, kdy je všechno v přerodu a úkoly zahraniční politiky jsou komplikovanější, potřebujeme jasné určení a důsledné prosazování čs. zájmů. Bez takové koncepce budeme jen improvizovat a diplomacii markýrovat.“ (Císař, 2005, s. 664)

Své „odložení“ do diplomacie **Císař** považoval za provizorní a dočasnou záležitost. Již od konce roku 1967 se, jak sám přiznává, dostává do vleku událostí doma se snahou o návrat. Proto také kapitolu vztahující se k jeho diplomatické misi v Rumunsku v obou variantách svých pamětí příznačně nazval *Rumunská mezihra (1966 - 1968)*. (Císař, 1998, s. 347; Císař, 2005, s. 633) Po této diplomatické „mezihře“ se pak stal **Císař** jedním z předních protagonistů Pražského jara, aby se po jeho potlačení stal jednou z prvních obětí nastupující normalizace. A opět ho čekalo odstavení do diplomacie. Nejdříve o něm stranické vedení po konzultacích dokonce s nejvyšším sovětským představitelem **Leonidem I. Brežněvem** uvažovalo jako o velvyslanci ve Francii a posléze v Belgii, pak v Japonsku či Kanadě a nakonec jako o generálním konzulovi ve Štětíně. Ovšem nic z toho se v tomto směru nerealizovalo a **Císař** byl ze všech oblastí svého předchozího působení zcela exkomunikován. (Císař, 2005, s. 1105 an.)

Pro jeho plnohodnotné a nevynucené diplomatické angažmá nastala možnost až po listopadu 1989, kdy byl nejdříve jmenován velvyslancem „se zvláštním posláním“, posléze poradce ministra a od května 1991 se pak stal, jak bylo uvedeno výše, československým zástupcem v Radě Evropy. Jestliže byl předtím „zleva“ do diplomacie uklízen, záhy po jeho nástupu přišla tentokrát kritika a nesouhlas z opačné strany politického spektra proti jeho působení v diplomacii na uvedeném postu. K tomu **Císař** hořce poznamenal: „**J. Dienstbiera** tato akce zaskočila a donutila jej obhajovat mne na různých fórech. Neustoupil však a rozhodnutí vlády uskutečnil, byť dočasně. O reakci **V. Havla** nic nevím. Faktem je, že jsem nedostal pověřovací listinu podepsanou prezidentem, ani jsem jím nebyl před odjezdem přijat. Na cestu do Štrasburku jsem měl pouze ministrův dopis pro generální sekretářku RE, že jsem ustanoven „prozatímním vedoucím čs. mise u RE“. Ministr se se mnou dohodl, že jakmile vybuduji a rozběhnu práci mise, vrátím se domů. Sotva který velvyslanec zažil takovéto „povzbuzení“ při nástupu na svou „štaci“ – a měl přitom nemilé obtíže (od „svých“, ne od činitelů RE).“ (Císař, 2005, s. 1227)

Dalšího odloženého do diplomacie za trest představoval **Alexandr Dubček**. Původně měl být vyslán jako velvyslanec do Ghany, což správně pochopil, „že jim skutečně nezáleželo na to, kam mne vyšlou – jen když to bude hodně daleko.“ (Dubček, 1993, s. 250) Nakonec mu bylo určeno Turecko, kam nastoupil počátkem roku 1970, kde ovšem působil jen několik měsíců. Povaha a krátkost jeho působení v diplomatických službách našla v jeho pamětech odraz v rozsahu i pojmenování příslušné kapitoly – pět a půl stránky pod názvem „Exil“ v Turecku. (Dubček, 1993, s. 250 - 255) A proto zde také nenajdeme nějaké úvahy o smyslu a poslání diplomacie, protože ji za své poslání nepovažoval. Domníval se totiž, že hlavním důvodem, proč byl do zahraničí vyslán byl „neobratný pokus přinutit mne, abych požádal o politický azyl.“ (Dubček, 1993, s. 253) Proto také své působení v Turecku svévolně ukončil a vrátil se do Československa.

Oproti výše uvedeným se počátky působení v diplomacii přednormalizačního období poněkud vymyká svým zařazením jako vojenský diplomat, jak bylo uvedeno výše, **Zdeněk Matějka**. Jeho paměti vztahující se k této misi jsou namísto obecných úvah o diplomacii jako takové zajímavé a cenné jednak přiblížením každodenního chodu vojenské diplomacie v tomto neuralgickém místě mezinárodních vztahů a též kritikou severokorejského režimu, v jehož zájmu byl vlastně za Československo do Dozorčí komise neutrálních států vyslán. (Matějka, 2007)

Předního protagonistu druhé skupiny bezesporu představuje **Bohuslav Chňoupek**, který dosáhl jak na funkci ministra zahraničních věcí, tak krátce předtím do diplomacie nastoupil na počátku normalizační éry hned na prestižní a velmi důležitý post československého velvyslance v Sovětském svazu. A to bez předchozího působení v rezortu, ovšem s náležitou novinářskou znalostí mezinárodní problematiky. Ač horlivý zastánce normalizačního kurzu a na postu svým způsobem nezáviděníhodným v období opětného utužování satelitního poměru Československa k Sovětskému svazu. Ve svých pamětech zejména pak vyzdvihuje úspěchy Československa na mezinárodním poli spojené s jeho působením na postu šéfa československé diplomacie v období *détente* vůči Západu. Konkrétně a zejména to byla normalizace vztahů se SRN v podobě Pražské smlouvy (1973), summit Konference o bezpečnosti a spolupráci v Helsinkách (1975), členství Československa v Radě bezpečnosti OSN (1978 - 1979), smlouvy o hranicích o majetkoprávním a finančním vypořádání s Rakouskem (1973, 1974) dosažení sladění hranic církevních obvodů v Československu s hranicemi státu (1977), přijetí papežem **Janem Pavlem II.**

(1983). Rovněž tak dosažení navrácení československého zlata ze strany USA a Velké Británie (1982) a s tím spojený následný rozvoj vztahů, díky čemuž se normalizační Československo pomalu vymaňovalo z předchozí mezinárodní izolace ve vztazích zejména se západními státy. Tyto nesporné diplomatické úspěchy, dokumentované řadou **Chňoupkových** setkání s předními osobnostmi mezinárodní politiky a diplomacie, přičemž místy až reportážním stylem podání v sobě nezapře své předchozí profesní působení, prezentuje ve dvojí rovině. Jednak jako výsledek náležitě profesionalizace zahraniční služby pod jeho vedením v situaci, kdy se musel potýkat s nekompetentností a dogmatickou sterilitou stranických orgánů, konkrétně **Vasila Bil'aka**, tajemníka stranického vedení majícího ve svém portfoliu mezinárodní otázky. A ve druhé rovině jako důkaz toho, že komunistické Československo mělo potřebný prostor pro svou zahraniční politiku a její zájmy. A to ne navzdory, ale naopak díky spojenectví se Sovětským svazem a ostatními zeměmi sovětského bloku. Uvedené úspěchy československé diplomacie totiž byly výrazem toho, že československé zájmy nebylo třeba prosazovat proti nim, ale proti západním státům, jejichž „realistické kruhy“ musely uznat správnost a opodstatněnost zahraniční politiky a mezinárodních iniciativ zahraniční politiky Sovětského svazu jakož i jeho satelitních spojenců usilujících o mírové soužití. V tomto smyslu se také vyjádřil ve vztahu k helsinskému summitu 1975: *„Najvyšší politickí predstavitelia prijali záver konferencie celkom dobrovoľne pri vedomí si skutočnosti, že nejestvovala žiadna iná rozumná alternatíva ako mierové spolunažívanie krajín s rozličným spoločenským zriadením.“* (Chňoupek, 1998, s. 363) Zajímavé však je, že se **Chňoupek** ve svých pamětech, strukturovaných konkrétně tematicky (jeho cesta k diplomacii, osobnosti: **Andrej A. Gromyko**, **Bruno Kreisky**, **Hans-Dietrich Genscher**, **Agostino Casaroli**, **Jan Pavel II.**, události: jednání o návrat čs. měnového zlata, helsinský summit KBSE) zcela vyhnul hodnocení přelomové situace, která i pro československou diplomacii nastala v důsledku násilného potlačení Pražského jara v srpnu 1968. Zastřeně a bez vlastního stanoviska se k tomu dostal v souvislosti s osobností sovětského ministra zahraničí **A. Gromyka**, když nastupoval svůj velvyslanecký post v Moskvě: *„V tom čase ústrednou otázkou vo vzájemných vzťahoch bolo postavenie Česko-Slovenska. Ako sa pamätám, Gromyko sa k augustu 1968 a k procesu normalizácie vo svojich komentároch zvlášť nevracal. O to zjavnejšie vítal každý náš príspevok k posilneniu trvanlivosti a odolnosti vzájomných vzťahov v oblasti politického dialógu, ekonomickej spolupráce či kultúrnych aktivít. Vysoko hodnotil najmä koordináciu základnej orientácie našej*

zahraničnej politiky, jej mierový program a úsilie o jeho uskutočnenie.“ (Chňoupek, 1998, s. 133)

Po boku **B. Chňouпка** po určitou dobu jako jeden z jeho náměstků působil i **Dušan Spáčil**, podrobně líčící své působení v diplomacii v pamětech zpracovaných klasickým způsobem, aniž by se vedle popisu diplomatických činností doprovázených i popisem a názory na situaci v zemích svého působení a doma zabýval diplomacií jako takovou. Podobně i **Jozef Nálepka**, rovněž ve stejné období jako **Spáčil**, jeden z **Chňoupkových** náměstků. V přednormalizačním období již působil v diplomatických službách i **Václav Junr**, který se na rozdíl od předchozích pohyboval jen na úrovni zastupitelských úřadů. Co však všechny tyto tři diplomaty spojuje a odráží se náležitě i v jejich pamětech, jsou dvě roviny.

Tu první představuje možno říci klasicky popisný styl líčení jejich pracovních aktivit proložený stručnými úvahami o profesním profilu diplomata, zejména socialistického státu, profily světových státníků, politiků a diplomatů, informacemi o historických a dalších reáliích zemí, kde působili. To vše ještě doplněno pochopitelnými nářky nad technickými a personálními problémy činnosti jim svěřených zastupitelských úřadů a jejich inovačními nápady, pro které ovšem ústředí nemělo pochopení (to vše se ovšem objevuje i v pamětech předchozích autorů).

Určité diference lze zaznamenat i ve vztahu k tomu, v kterých zemích diplomaté působili na zastupitelských úřadech (to ostatně netýká jen zde uvedených diplomatů, ale obecně i ostatních). V zemích sovětského bloku či v rozvojových zemích bylo možno jejich působení do určité míry považovat za méně náročnější po politické linii. Lukrativnější z řady důvodů ovšem bylo působit v západních zemích. Zde však byla bezesporu náročnější politická dimenze působení československého diplomata, zejména v důsledku tamního vnímání mezinárodního postavení Československa po únoru 1948 či na počátku normalizačního procesu.

Ta druhá rovina je ovšem závažnější. Týká se jejich postoje k přelomu způsobeném potlačení Pražského jara a jejich dalšího působení v československých diplomatických službách, čímž se svými přístupy diametrálně liší od diplomatů první skupiny. Všichni tři totiž víceméně shodně přijímají kritiku Pražského jara v duchu oficiálního výkladu z doby normalizace. A Sovětským svazem vedený vojenský zásah proti němu jako výraz obav o vývoj socialismu v Československu a důsledek podcenění tohoto nebezpečí jakož i hrozby intervence zaviněné tehdejším československým vedením.

Z tohoto úhlu pohľadu a osobne proti **A. Dubčekovi** v kontextu úsilí Západu a s paralelou osudu rumunského **N. Ceaucesca** se vyjadruje **D. Spáčil**, v roce 1968 po návratu z postu velvyslanckého rady v Moskvě zástupce vedoucího odboru mezinárodních organizací na MZV: „Vývoj situace v zemi přispěl k tomu, že se postupně změnil můj názor na **Alexandra Dubčeka**... Západ samozřejmě nový vývoj v Československu vítal. Viděl v něm začátek procesu, který nakonec může přivést ke svržení socialismu a Československu v tom připsal průkopnickou úlohu... Jak byl ctěn a vážen **Ceaucescu**, zahrnován poctami a čestnými doktoráty jen proto, že v rámci Varšavské smlouvy projevoval odstředivé tendence. Co si Západ skutečně o něm myslí a myslel skutečně ukázala situace až v době jeho pádu. Podobně tomu bylo i s **Dubčekem**. Ze dne na den generální tajemník ÚV KSČ se stal hrdinou západního tisku... Nechci jej obviňovat z nečestných úmyslů. Jeho vina před historií není v tom, že vědomě zradil socialismus, ale v tom, že nezvládl svůj vysoký úřad generálního tajemníka Komunistické strany a nechal se ovládat těmi, kdož se přikrývali socialistickými hesly, ale ve skutečnosti jim šlo o jeho likvidaci.“ (Spáčil, 1995, s. 162 - 163) Podobně i **J. Nálepka**, v roce 1968 zařazený ve stranickém aparátu na ekonomickém oddělení ÚV KSČ, který **A. Dubčeka** činí přímo zodpovědného za vojenský zásah vůči Pražskému jaru: „Z toho, co som uviedol, je jasné, že vstup vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR v auguste 1968 sa nemusel uskutočniť. Rozhodnutie ležalo v rukách **Dubčeka**. Prečo sa takto rozhodoval, asi nikomu neprezradil. Ďalšou otázkou je, prečo **A. Dubček** neinformoval o rozhovore s **Brežnevom**, v ktorom mu naznačil možnosť vojenského zásahu členov predsedníctva strany, aby kolektívne posúdili veľmi kritickú situáciu a spoločne hľadali východiská.“ (Nálepka, 2000, s. 49 - 50) A kdyby se tomuto zásahu podařilo vyhnout, **Nálepka** s odvoláním na současného ruského historika a archiváře **Rudolfa Pichoju** domnívá, že „sme mohli ísť napríklad rumunskou alebo juhoslovanskou cestou. Možno by sa bolo veľa ľudí časom spamätalo a cesta do priepasti sa dala zahatať.“ (Nálepka, 2000, s. 50) **V. Jumr**, zastávající tehdy funkci III. tajemníka československého velvyslanectví v Káhiře a tam i jak sám uvádí „poměrně důležitou funkci“ vedoucího stranické skupiny, zase vzpomíná, jak odmítl podepsat na velvyslanectví přijatou rezoluci odmítající vojenský zásah proti Pražskému jaru a doručit ji na zastupitelské úřady intervnujících zemí, s jejichž pracovníky, zejména z tamního sovětského velvyslanectví, udržoval i nadále úzké styky. (Jumr, 2008, s.110 an.)

Všichni tři pak shodně považují za hlavní úkol svého působení v diplomacii opětně uvést do souladu vztahy se zeměmi sovětského bloku – a zde zejména se Sovětským svazem – a také v duchu normalizační linie československé zahraniční politiky i ostatními státy, zejména s těmi, které násilné potlačení Pražského jara oficiálně zásadně odmítaly. To pak dokumentují i výkladem svého působení v řadě funkcí, které na poli československé diplomacie posléze zastávali.

Na základě uvedených postojů, které si zachovali i ve svých memoárových vylíčeních u některých z nich najdeme kritické hodnocení polistopadového vývoje, tak i československé a potažmo české zahraniční politiky a diplomacie. V této souvislosti pak v tónině spiklenecké role Západu pokračuje ve svém hodnocení **A. Dubčeka** v souvislosti s tím, kdo bude po listopadu 1989 novým československým prezidentem **J. Nálepka**: *„Zdalo sa úplne samozrejým, že on bude kandidátom číslo jeden. Stal sa ním málo známy a nevýrazný politik Václav Havel. Prečo? A v tejto veci vyložil Západ jasne karty na stôl: nepotreboval v Československu reformovaný socializmus, alebo socializmus s ľudskou tvárou, a keď, tak na prechodnú dobu, ako medzistupeň k trvalému nastoleniu kapitalizmu. A nepotreboval preto ani reformátora socializmu, bývalého komunistu A. Dubčeka.“* (Nálepka, 2000, s. 50) V nostalgickém tónu uzavírá své paměti líčením návratu do Československa po ukončení svého působení velvyslance v Bonnu v roce 1988 **D. Spáčil**: *„Tehdy jsme ještě nevěděli, že se vrátíme do země, která se v průběhu několika dalších let zcela zřekne všeho, co jí v minulosti bylo svaté, odmítne socialismus a uplynulých čtyřicet let prohlásí za léta totality a útlaku, zcela zapomene na všechno dobré a pozitivní, čehož bylo v uplynulých letech dosaženo a stane se pevnou součástí Západu, kapitalistickou zemí, ve které slovo komunista a socialista bude sloužit jako nadávka.“* (Spáčil, 1995, s. 357) **V. Jumr** si zase neodpustil zpochybnit úroveň **Václava Havla** v oblasti mezinárodních vztahů. Konkrétně ve vztahu k tak kontroverzní osobě, jakou byl **Robert Mugabe**, prezident Zimbabwe, kde **Jumr** krátce předtím na jaře roku 1990 ukončil svou poslední diplomatickou misi: *„V létě onoho roku se potom konal třístranný televizní most, jehož účastníky byli prezidenti Zimbabwe, Německé spolkové republiky a ještě tehdejšího Československa. Mugabe a Havel pro mne mluvili zcela odlišnými jazyky – zatím co Mugabe si uvědomoval současný rozměr světa a jeho drastické problémy, Havel fantazíroval a bylo patrné, že o světě ví méně než kůň o zrnkové kávě.“* (Jumr, 2008, s. 213) A slovy vyznání posledně uvedeného autora lze za všechny výše uvedené diplomaty této skupiny její vztah

k diplomacii dokumentovat následovně: „Chci na tomto místě říci, že 34 let aktivní práce v diplomatických službách jsem prožil s pocitem, že se na mne stále někdo dívá. Na záda mi po celý život dýchali především rodičové, a ačkoliv jsou již přes dvacet let na onom světě, nikdy bych nedokázal udělat něco, zač by se oni hanbili. Na záda mi dýchala i celá moje rodná obec, všichni mí kamarádi z mládí, a také spolužáci z turnovského gymnasia – vždy jsem pracoval s pocitem, že zastupuji právě je, že v zahraničí hájím konkrétní zájmy těchto konkrétních lidí.“ (Jumr, 2000, s. 221)

Z diplomatů činných v období normalizace se opět vymyká **Z. Matějka**. Jednak tím, že i přes své vysoké profesní schopnosti mu bylo umožněno pracovat v diplomacii jen na podřadnější úrovni. A jednak tím, že právě pro své schopnosti a předchozí profesní ostrakizaci se po nástupu do nejvyšších pater československé diplomacie po listopadu 1989 jako náměstek ministra zahraničních věcí **Jiřího Dienstbiera** počátkem 90. let podílel jako významný představitel Československa ve výše zmíněné funkci generálního tajemníka Varšavské smlouvy na jejím rozpuštění. Tedy na rozpuštění organizace, již bylo Československo členem a paradoxně i jedinou zemí, proti níž byla pod záštitou tohoto paktu (nikoli ovšem v rámci odpovídajícím jeho smluvním dokumentům) použita vojenská síla a tím zmařena možnost jeho zahraniční politiky jako suverénního státu. Vzpomínky přes složité možnosti svého působení ve vztahu k diplomacii však uzavírá smířlivě s důrazem na profesionalitu, která může být i ve vztahu k politice a mezinárodním vztahům nástrojem jejich zkvalitnění a zlepšení. Proto budiž na tomto místě tato stať uzavřena právě těmito jeho slovy: „Ne vždy však schopný a aktivní diplomat dosáhne svého cíle. Objektivní vývoj může někdy zhatit i ty nejlepší záměry.“ (Matějka, 2007, s. 186)

Závěr

Společným rysem analyzovaných pamětí je, že byly všechny napsány (i když připravovány jistě dříve) a vydány až po pádu komunistického režimu v Československu v listopadu 1989. S ohledem na výše uvedené názory jejich autorů je vidět, že jejich názory a postoje velkou měrou souzní s jejich postoji z předlistopadového období. A to jak v tom smyslu, že se na poměry v předlistopadovém Československu a jeho zahraniční politiku a diplomacii dívají kriticky (**J. Hájek, Č. Císař**), či že další setrvávají víceméně v apologetickém postoji k předcházejícím poměrům (**B. Chňoupek, D. Spáčil, V. Jumr**), či teprve nyní a veřejně mohli své kritické názory vyjádřit

(**Z. Matějka**). Z toho plynou také jejich postoje k povaze a možnostem diplomacie komunistického Československa.

Pro diplomaty spojené s politikou, konkrétně **J. Hájka** a **Č. Císaře** srpnová intervence a následná sovětská okupace přetrhly možnost, aby Československo provádělo zahraniční politiku a diplomacii na základě plné státní suverenity a samostatnosti, což nemuselo znamenat, že by to nutně muselo být v rozporu se sovětskou politikou. U diplomatů normalizačního období to bylo přesvědčení, že sovětská politika i po zařazení Československa do sovětského bloku, a i po sovětské okupaci v roce 1968 je plně v souladu s československými zájmy a že československá diplomacie má dost prostoru pro své aktivity. A v tomto smyslu též přijímají sovětský paternalistický (v reálu však hegemonský) přístup. Návrhy na vylepšení v tomto rámci se týkaly jen profesního zkvalitnění pracovníků zahraniční služby a procesuálních záležitostí. Obsahové a koncepční záležitosti československé zahraniční politiky považovali za nedotknutelné a v souladu se zájmy sovětské politiky doma realizované a určované KSČ.

Tato stať s využitím diplomatických pamětí usilovala o zpracování dílčího aspektu problematiky, v jejímž zkoumání lze následně pokračovat výzkumem a zpracováním dalších témat. Konkrétně se nabízí taková, jako jsou v oblasti zahraničních styků a mezinárodního postavení Československa vztahy mezi orgány a činiteli komunistické strany a ministerstvem zahraničních věcí (např. způsob a mechanismus výběru pracovníků československé zahraniční služby, poměr zastoupení Čechů a Slováků v tomto rezortu). A když zůstaneme u pamětí, jistě by bylo ve vztahu k výše uvedené výzkumné otázce zajímavé i zpracování názorů a poznatků zahraničních činitelů a zejména diplomatických zástupců působících v tomto období v komunistickém Československu.

Literatura:

- BENEŠ, E. 1935. *Světová válka a naše revoluce: Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*. I, II, III. 6., nezm. vyd. Praha: Orbis, 537, 612, 683 s.
- CÍSAŘ, Č. 1998. *Člověk a politik: kniha vzpomínek a úvah*. Praha: ETC. 668 s. ISBN 80-86006-59-X.
- CÍSAŘ, Č. 2005. *Paměti: nejen o zákulisí Pražského jara*. Praha: SinCon. 1281 s. ISBN 80-239-5900-X.
- COMMYNES, P. 1972. *Memoirs. The Reign of Louis XI 1461-83*. Harmondsworth: Penguin Books. 443 s. ISBN 0140442642.

- DEJMEK, J. 2012. *Diplomacie Československa*. Díl I. Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918 - 1992). 317 s. ISBN 978-80-200-2210-3.
- DEJMEK, J. 2013. *Diplomacie Československa*. Díl II. Slovník československých diplomatů (1918 - 1992). Praha: Academia. 802 s. ISBN 978-80-200-2285-1.
- DIENSTBIER, J. 1999. *Od snění k realitě: vzpomínky z let 1989 - 1999*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 441 s. ISBN 80-7106-325-8.
- DUBČEK, A. 1993. *Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Praha: Svoboda-Libertas. 293 s. ISBN 80-205-0351-X.
- DVOŘÁK, T. a kol. 2014. *Úvod do studia dějepisu*. Brno: Masarykova univerzita. 2 sv., 164, 134 s. ISBN 978-80-210-7012-7.
- FASS, P. S. 2006. The Memoir Problem. *Reviews in American History*. Volume 34, Number 1, March 2006, pp. 107 - 123. Dostupné na internetu: https://steinhardt.nyu.edu/scmsAdmin/media/users/jnw216/HMSS/fass_2006.pdf
- HROCH, M. a kol. 1982. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982. 304 s.
- HÁJEK, J. 1997. *Paměti*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů. 350 s. ISBN 80-85864-26-6.
- CHŇOUPEK, B. 1998. *Memoáre in claris*. Bratislava: Belimex. 363 s. ISBN 80-85327-46-5.
- JUMR, V. 2008. *Panna diplomacie a paní politika*. Praha – Štrasburk – Brusel. 248 s.
- KISSINGER, H. 2002. *Roky obnovy*. Praha: Jiří Buchal - BB/art. 942 s. ISBN 80-7257-785-9.
- KISSINGER, H. 2004. *Bouřlivé roky*. Praha: Jiří Buchal - BB/art. 1167 s. ISBN 80-7341-206-3.
- KISSINGER, H. 2006. *Roky v Bílém domě*. Praha: Jiří Buchal - BB/art. 1405 s. ISBN 80-7341-703-0.
- KOPECKÝ, J. 2004. *Paměti diplomata*. Praha: Torst, 2004. 543 s. ISBN 80-7215-216-5.
- MASAŘÍK, H. 2002. *V proměnách Evropy: paměti československého diplomata*. Praha: Paseka. 387 s. ISBN 80-7185-530-8.
- MASTNÝ, V. 1997. *Vzpomínky diplomata: ze vzpomínek a dokumentů československého vyslance*. Praha: Karolinum. 271 s. ISBN 80-7184-410-1.

- MATĚJKA, Z. 2007. *Povolání diplomat, aneb, Jak jsem pomáhal rozpouštět Varšavskou smlouvu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. 214 s. ISBN 978-80-7380-029-1.
- NÁLEPKA, J. 2000. *Od Vysokých Tatier po Akropolu: diplomatické spomienky*. Spišská Nová Ves: Polygrafia, 217 s. ISBN 80-968402-0-7.
- RETZ, J.-F. P. de G. de. 1973. *Paměti*. Praha: Odeon. 793 s.
- STARK, J. 2018. British and American Diplomatic Memoirs as Factual Narratives: A Resource for the Linguistic and Cultural Analysis of the Specialised Domain of Diplomacy. *Revue de l'Institut des langues et cultures d'Europe, Amérique, Afrique, Asie et Australie*. 31/ 2018 Dostupné na internetu: <https://journals.openedition.org/ilcea/4680>.
- SPÁČIL, Dušan. 1995. *My z Černína: paměti československého diplomata*. Praha: Periskop. 357 s. ISBN 80-901746-8-X.
- SUJA, S. 1998. *Po přečítaní spálit: príhody a perličky z diplomacie*. Bratislava: KONTAKT PLUS, s.r.o., 207. s. ISBN 80-88855-19-5.
- REGNER, V. - POTOČNÝ, M.- URBAN, J. a kol. 1988. *Slovník mezinárodního práva a politiky*. Praha: Nakladatelství Svoboda. 461 s.
- ŠEDIVÝ, J. 1997. *Černínský palác v roce nula: ze zákulisí polistopadové zahraniční politiky*. Praha: Ivo Železný. 164 s. ISBN 80-237-3492-X.
- ŠEDIVÝ, J. 2008. *Velvyslancem u Eiffelovy věže 1990 - 1994: Praha - Paříž v zahraniční politice*. Praha: Mladá fronta. 268 s. ISBN 978-80-204-1716-9.
- ŠEDIVÝ, J. 2009. *Diplomacie je uměním kompromisu: cesta do NATO, do EU a další příběhy: 1995 - 2002*. Praha: Mladá fronta. 277 s. ISBN 978-80-204-2015-2.
- ŠEDIVÝ, J. 2012. *Mé putování zmateným stoletím*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 352 s. ISBN 978-80-7422-188-0.
- VESELÝ, Z. 2018a. *Diplomacie. Teorie – praxe – dějiny*. 3. upravené a aktualizované vydání. Plzeň: Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk. 515 s. ISBN 978-80-7380-727-6.
- VESELÝ, Z. 2018b. *V silokřivkách mezinárodních vztahů. Mezinárodní postavení, zahraniční politika a diplomacie českého státu od jeho vzniku po vstup do EU*. Praha: Nakladatelství Oeconomica. 546 s. ISBN 978-80-245-2264-7 (e-book).